

ALECU RUSSO ȘI REMANENȚELE CENZURII COMUNISTE

Radu Pavel GHEO

Universitatea de Vest din Timișoara

pavel.radu@e-uvv.ro

DOI: 10.35923/AUTFil.61.01

Alec Russo and the Persistences of the Communist Censorship

During the Communist regime, the works of the classical Romanian authors were issued in new critical editions, edited with modern instruments by prestigious scholars of the time. They were printed in tens of thousands of copies, replacing the previous editions of the classical authors. On the other hand, throughout the entire period, all the printed materials were subjected to censorship. Literary works, if approved for publication, were especially purged of inconvenient ideas, phrases or names, irrespective of the author's name, prestige or relevance.

Following the fall of the Communist regime, most of these writings were re-issued in new editions. However, it is doubtful whether they reproduce the authors' original text or the cleansed editions from the Communist period. This study attempts to investigate the issue, focusing on one exemplary case: the 19th century author Alecu Russo. It compares the mildly censored editions of his writings, published throughout the four decades of Communist regime, with the most recent editions, released after 1989. It also confronts the censored editions published in Romania (before and after 1989) with similar editions, in Romanian language, published in Moldavian Soviet Republic and (since 1991) Republic of Moldova, evaluating the various degrees of censorship in the two Communist states and their subsequent effects.

The result of the analysis partially confirms our hypothesis: many of the post-1989 editions of Russo's works fail to restore the original text, often reproducing the censored versions of the Communist period. Further investigations on other major Romanians authors will probably corroborate our initial assertion: the lack of academic rigor and/or of editorial awareness has allowed the survival

of censored and mutilated literary creations long after the disappearance of the regime that created them. Moreover, it shows a systemic failure in restoring the original creation of the major figures in the Romanian literature, while perpetuating their distorted versions.

Keywords: *Alecă Russo; Communism; censorship; Romania; Moldavian Soviet Republic/Republic of Moldova; critical editions; text restoration*

Una din restricțiile majore întâmpinate în perioada comunistă nu doar de scriitori, ci și de cercetătorii literari a fost mecanismul cenzurii, care mutila textele scrise înainte de a permite (*dacă* permitea) publicarea lor, impunându-le în același timp autorilor un pervers mecanism de autocenzură. Modul de funcționare a autocenzurii și tehnicile adoptate de scriitori pentru a se adapta la restricțiile ideologice ale epocii au fost comentate pertinent în nenumărate studii, dintre care, poate, cel mai sistematic și mai tranșant este cel al lui Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism* (ediția a treia, revăzută și adăugită, a apărut la editura ieșeană Polirom în 2019). De altfel, după Revoluția din Decembrie 1989 – și mai ales după deschiderea arhivelor Securității – au apărut numeroase cercetări valoroase despre structura organizatorică și mecanismele de funcționare ale cenzurii ideologice, dintre care remarcabile prin anvergura și capacitatea lor de sistematizare sunt cel al Lilianei Corobca, *Controlul cărții. Cenzura literaturii în regimul comunist din România* (din 2014), și cel al lui Liviu Malița, *Literatura eretică. Texte cenzurate politic între 1949 și 1977* (apărut în 2016). Mai greu de stabilit este cum și în ce măsură a afectat cenzura epocii corpusul literaturii române *tipărite* în ansamblul său. Fenomenul în sine e divers și evaluarea lui implică numeroase variabile – multe dintre ele, prezentate și comentate în volumele menționate mai sus.

Referindu-se la scrierile apărute în anii comunismului, Eugen Negrici caracterizează spațiul literar din epocă drept „un peisaj bolnav, dar interesant din perspectiva unei posibile «estetici» totalitare, care, dacă se va fundamenta vreodată ca disciplină, se va ocupa de caracterul contorsionat al creațiilor acelor vremuri și de evoluția nefirească a fenomenului artistic” (Negrici 2019: 20). Rezultatul acestui peisaj modelat de ideologie și teamă e acela că scrierile create și publicate în comunism, concepute de la bun început sub presiunea cenzurii și anticipând-o prin autocenzură încă din timpul procesului creativ, sunt citite, comentate, interpretate și reeditate *tale quale*, așa cum au apărut inițial: forma tipărită – și *cenzurată* – riscă să

rămână în multe cazuri forma lor *definitivă*. Aceste texte au fost validate la vremea lor de autorii înșiși prin acceptarea publicării lor într-o formă redactată și cenzurată, prin integrarea în imensul sistem de presiuni și permisiuni manifest în spațiul editorial, integrare analizată sistematic de Negrici. Improbabilele ediții critice care ar încerca restabilirea unor versiuni „originale”, „necenzurate”, ale aparițiilor de atunci (eventual, după manuscrise) ar presupune un volum de muncă imens și doar parțial relevant, deoarece editorului profesionist de astăzi i-ar fi greu, dacă nu chiar imposibil, să determine cât din forma finală a respectivelor scrieri se datorează intervențiilor cenzurii și cât aparține autorilor, în urma intervențiilor proprii pe manuscrise și șpalturi și a modificărilor acceptate sau chiar propuse de ei. Excepțiile sunt asociate cu un act de *decenzurare* îndeplinit de autorul însuși după decembrie 1989, sub forma unei reeditări postcomuniste a operei în cauză în forma ei inițială, așa cum s-a întâmplat cu volumul de proză *Visul/Nostalgia* al lui Mircea Cărtărescu, apărut într-o formă mutilată în 1989 și reeditat în versiunea sa integrală în 1993¹. Nu este însă clar în ce măsură aceste situații ar reprezenta o regulă (căci presupun implicarea activă a scriitorului în recuperarea propriei opere, lucru imposibil – evident – în cazul autorilor decedați, unii dintre ei autori clasici sau chiar canonici), așa că, probabil, nu vom ști niciodată cum ar fi putut arăta textele acestora în absența cenzurii și autocenzurii.

Cenzura la clasici

Cu totul altfel stau lucrurile cu textele literare apărute *înainte* de instaurarea regimului comunist și reediteate în timpul acestuia: în acest caz recuperarea edițiilor inițiale, în variantele lor originale, integrale și necenzurate, este atât posibilă, cât și necesară. Să nu uităm că întreaga creație literară românească, de la începuturi până în 1949, adică *toată* literatura română publicată *înainte* de acel an fatidic, cel al înființării de către noul stat comunist a Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor, a trecut – în urma unui obligatoriu proces de redactare și cenzură, conform normelor și reglementărilor impuse de Partidul Comunist – prin procesul orwellian al selecției, eliminării și purificării ideologice. Unele opere și unii autori interbelici sau anteriori acestora au fost interziși parțial sau integral, temporar sau permanent. Alții, care nu puneau

¹ În astfel de cazuri, confruntarea edițiilor cenzurate/controlate apărute în anii comunismului cu reeditările de-cenzurate de după 1989, realizate cu participarea autorilor, oferă un material de studiu interesant pentru înțelegerea mecanismelor cenzurii și pentru evaluarea intervențiilor concrete asupra unor creații originale din epocă.

probleme ideologice majore, au fost acceptați și publicați, nu însă fără a trece – ei și cărțile lor – prin malaxorul cenzurii. Presiunea cenzurii a fost una fluctuantă, a cunoscut intensificări și relaxări, dar nu a dispărut nicio clipă și la niciun autor, al niciunei opere, fie ea recentă sau apărută în urmă cu unul sau două secole.

E drept că imediat după Revoluția din 1989, în cadrul procesului de recuperare și reevaluare a literaturii autohtone, s-a declanșat o frenetică acțiune de identificare și republicare a scrierilor interzise sau inaccesibile în anii comunismului. Au fost editați autori interziși anterior, s-au tipărit texte din epoca postbelică blocate în edituri sau respinse de la publicare, s-au reeditat cărți puse la index de-a lungul deceniilor de totalitarism, inclusiv scrieri controversate – dar relevante – ale unor autori clasici, cum ar fi *Soll și Haben. Chestiunea ovreiască în România* (1878) a lui Ioan Slavici². Totuși procesul de recuperare – de decenzurare – este departe de a fi încheiat, căci răul sistematic și persistent provocat de cenzura comunistă a afectat, nu o dată în chip subtil, întreg corpusul literaturii autohtone, de la începuturi până în 1989, ba chiar și (avansăm noi ipoteza) după momentul Revoluției din Decembrie.

Este, desigur, important să înțelegem felul în care a funcționat cenzura comunistă în cele patru decenii de existență oficială (declarată sau mascată). Este important să înțelegem și ce a lăsat ea în urmă, adică o imensă cantitate de cărți, traduceri și ediții critice, multe valoroase, multe editate și redactate profesionist, dar adesea deformat, ciuntite, alterate, modificând atât conținutul propriu-zis al operelor, cât și profilul autorilor. Și mai ales e important să stabilim *dacă și în ce măsură* aceste volume și ediții sunt *demne de încredere* ca resurse de cercetare. Căci volumele și edițiile respective, apărute de obicei în tiraje de masă sau, oricum, semnificativ mai mari decât tirajele actuale, sunt în continuare în circulație, sunt omniprezente în biblioteci publice, universitare, academice, private, sunt folosite ca referințe bibliografice pentru studiile științifice. În plus, prin confruntarea acestor texte, redactate sub control ideologic, cu edițiile asupra cărora nu s-a exercitat actul cenzurii (fie cele originale, apărute înainte de 1945, fie reeditările publicate după 1989) și reperarea pasajelor eliminate sau modificate, se pot determina – chiar și parțial – liniile directoare ale cenzurii comuniste, temele sensibile ce trebuiau evitate, cu prețul deformării textelor originale, și s-ar putea contura o viziune de ansamblu asupra activității acestui monstru cu multe capete

² În volumul *Primele și ultimele*, Editura Curtea Veche, București, 2000, cu o postfață de Cornel Ungureanu.

specializate în ascunderea și/sau rescrierea unor idei, imagini sau informații neconvenabile, ce falsifica operele originale pentru a le modela conform cerințelor ideologice și politice ale epocii. Mai ales că un astfel de demers nu este doar recuperatoriu și nu ține exclusiv de o realitate culturală revolută. Tentația interzicerii, cenzurării sau „ajustării” (alterării) textelor literare, eseistice, filosofice, critice etc. apărute într-o epocă anterioară, pentru a le adapta unor mentalități și ideologii predominante din prezent, a existat, într-o formă sau alta, dintotdeauna și pretutindeni, manifestându-se chiar și în cele mai democratice societăți, inclusiv din contemporaneitatea imediată.

Un caz interesant îl reprezintă autorii publicați înainte de 1945 și mai ales autorii clasici de secol XIX și XX (cum ar fi Vasile Alecsandri, Ion Heliade Rădulescu, Ioan Slavici etc.), în cazul cărora reeditările și edițiile critice apărute între 1949 și 1989 sunt și astăzi cele mai accesibile cititorilor și cercetătorilor, astfel că sunt folosite ca atare. În majoritatea cazurilor sunt realizări de înaltă ținută ale unor filologi, istorici și critici literari profesioniști și – lucru mult mai important – au rămas adesea, chiar și la ora actuală, *singurele* ediții critice disponibile³. Problema este că și aceste ediții, ca tot ce s-a publicat în perioada în discuție, au trecut prin filtrele cenzurii. Avem o situație paradoxală: opere realizate la cele mai înalte standarde filologice de către profesioniști din domeniu – așadar, demne de încredere ca surse bibliografice primare –, dar care, pe de altă parte, au fost (mai mult sau mai puțin) mutilate de cenzură, așadar dubioase din aceeași perspectivă filologică, fiindcă nu avem niciun moment garanția că textul publicat este cel original, *integral* și *nedeformat*. În multe cazuri chiar *știm* cu certitudine că textul original a fost modificat, alterat, purificat ideologic.

Mai gravă este posibilitatea ca reeditările de după 1989, atunci când ele au existat, să fi preluat și reprodus edițiile respective – pe baza calității lor filologice, dar (poate) și din comoditate –, prelungind involuntar efectele activității depuse de cenzura comunistă. Însă atunci când enunțăm o ipoteză atât de riscantă, ce pune sub semnul îndoielii inclusiv credibilitatea reeditărilor unor autori clasici apărute după 1989, se impune revelarea unor dovezi care să o susțină sau, în cazul fericit, să o invalideze.

³ Lăudabilă este inițiativa Academiei Române de după 1989 de a realiza, împreună cu Fundația Națională pentru Știință și Artă și cu Muzeul Literaturii Române, o serie de „Opere fundamentale” ale unor scriitori și critici literari români canonici (printre care Vasile Alecsandri, Tudor Arghezi, Ion Budai-Deleanu, Dimitrie Cantemir, Ion Creangă, Eugen Lovinescu, Titu Maiorescu etc.). Numai că slaba circulație a acestor volume și (presupunem) tirajele reduse fac ca sursele primare cele mai ușor de consultat și citat să rămână tot edițiile apărute în anii comunismului.

Editarea lui Alecu Russo în două țări (comuniste)

O cercetare exhaustivă a scrierilor literare apărute înainte de 1945 și reeditate într-o formă mai mult sau mai puțin trunchiată în urma cenzurii presupune un volum de muncă imens, cvasi-imposibil. Doar colaționarea diverselor ediții ante- și interbelice cu cele realizate în anii comunismului ar pretinde mobilizarea unor echipe de sute de cercetători, care să se înhame la migăloasa muncă de confruntare a versiunilor publicate de-a lungul anilor în epoci diferite, pentru a restabili textul original și pentru a repera și fișa intervențiile cenzorilor, în vederea unei eventuale cercetări extinse asupra mecanismelor cenzurii. Pentru reeditarea onestă a textelor literare originale ale literaturii române din epoca în discuție ar fi suficiente o punere în paranteză a edițiilor din anii comunismului și utilizarea edițiilor apărute înainte de 1949. Pe de altă parte însă, după cum spuneam, dacă lăsăm la o parte posibilele intervenții ale cenzorilor, majoritatea edițiilor de opere apărute în comunism au fost realizate de profesioniști în domeniu, ce au utilizat instrumente de lucru, metode și informații actualizate; astfel, aceste ediții sunt adesea mult mai valoroase calitativ decât edițiile vechi – doar că asupra lor planează suspiciunea incompletitudinii. Iar aici intervine o serie de întrebări legitime: va fi fost cenzura chiar atât de omniprezentă pe cât se afirmă mereu? Și, dacă a fost așa, a afectat ea chiar atât de mult integritatea operelor originale ale autorilor autohtoni? Și, în fine, dacă a afectat-o, reeditările apărute după 1989 n-au eliminat totuși aceste intervenții ideologice asupra textelor?

Pentru a verifica toate aceste ipoteze și pentru a oferi un răspuns, fie și doar orientativ, am apelat la analiza unei serii de ediții succesive dintr-un autor clasic al literaturii pașoptiste: Alecu Russo. Motivele ce au determinat această alegere sunt:

a) volumul relativ restrâns al creației lui Russo (de aproximativ 300-400 de pagini în total), care permite o analiză sistematică a istoriei editării ei, precum și prezentarea unor rezultate concrete imediate;

b) statutul său de autor clasic al literaturii române, editat și reeditat în numeroase rânduri de-a lungul timpului;

c) aproximativa neutralitate ideologică a autorului și epocii în raport cu comunismul, care presupune un număr redus de intervenții pe text (poate chiar niciuna, s-ar putea zice, deși ele există, după cum vom vedea). Căci, pe măsură ce ne apropiem de secolul al XX-lea și pătrundem în el, pe măsură ce comunismul începe să devină vizibil și să fie menționat – chiar și în trecere

– în scrierile autorilor români, aceștia sunt tot mai suspecți de atitudini sau poziții ideologice inadecvate, ce cad sub incidența cenzurii. În comparație cu scriitorii interbelici, de exemplu, pașoptiștii ar putea părea aproape inocenți din acest punct de vedere. Pe de altă parte, pentru ideologii regimului totalitar nu existau opere sau autori integral neutri, a căror creație să fie scutită de intervenții corective. Liviu Malița menționează, de exemplu, în lucrarea citată mai sus, „tentativa eșuată a „României literare” de a publica, în numărul 40/1968, un articol al lui Cezar Bolliac, *Către scriitorii noștri*, «însoțit de un material introductiv al redacției, în care se afirma că aceleași probleme ridicate de Bolliac sunt valabile la noi și astăzi...»” (Malița 2016: 266) – iar textul lui Bolliac fusese publicat în 1844, cu patru ani înainte de apariția *Manifestului Partidului Comunist* al lui Karl Marx și Friedrich Engels.

d) numărul mare de reeditări ale textelor lui Russo de după 1989, ce permite o confruntare a unei serii întregi de ediții apărute în perioada postcomunistă cu versiunile – sau mai degrabă *versiunea* aprobată de cenzură în anii comunismului.

Și, în fine, poate cel mai important și mai interesant motiv:

e) existența a *două* versiuni ale scrierilor lui Russo publicate în perioada comunistă, apărute în *două* țări comuniste diferite care – în urma vicisitudinilor istoriei – îl revendică amândouă cu egală îndreptățire pe autorul pașoptist: Republica Socialistă România și Republica Sovietică Socialistă Moldovenească.

A) Alecu Russo, *Cântarea României* (Editura Minerva, București, 1985)

Pentru început, vom încerca să vedem dacă și în ce măsură scrierile lui Russo publicate în perioada comunistă au fost afectate de cenzură atât în România socialistă, cât și în Moldova sovietică. În cazul României vom folosi ca ediție de lucru volumul lui Alecu Russo *Cântarea României*, apărut în 1985 la Editura Minerva din București, în populara colecție „Biblioteca pentru toți”, ediție îngrijită de criticul și istoricul literar Geo Șerban, ce beneficiază de o prefață și un tabel cronologic de Cornel Regman. În ceea ce privește versiunea acceptată spre publicare în R.S.S. Moldovenească, vom apela la volumul de *Opere* de Alecu Russo, ediție îngrijită de Efim Levit și apărută în anul 1989 la Editura Literatura artistică din Chișinău, cu o prefață de Efim Levit și Ion Vasilenko.

Merită remarcat pentru început că în perioada comunistă în România nu a apărut nicio ediție din scrierile lui Russo care să poarte titlul asumat

de *Opere*, ci doar pe cele de *Scrieri alese* (în 1948 la Editura de Stat, în 1956 și 1959 la Editura de Stat pentru Literatură și Artă, în 1959 la Editura Tineretului, în 1963 la Editura pentru Literatură, în 1970 la Editura Albatros) și, o singură dată, *Opere alese* (Editura pentru Literatură și Artă, 1950). Alternativ, s-au folosit ca titlu numele unor texte ale scriitorului pașoptist: *Piatra-Teiului* [*sic!*] (Editura pentru Literatură, 1967), *Cugetări* (Editura Minerva, 1977) și, de cele mai multe ori, *Cântarea României* (Editura pentru Literatură și Artă, 1950; Editura Tineretului, 1957, 1962, 1964; Editura pentru Literatură, 1969; Editura Minerva, 1971, 1974, 1980, 1985; Editura Ion Creangă, 1981). Reticența de a folosi termenul angajant de „opere” și utilizarea sistematică a adjectivului calificativ „alese” sugerează, într-o interpretare în spiritul epocii, o subtilă, dar onestă recunoaștere a incompletitudinii edițiilor succesive din autorul în discuție.

Pe pagina a patra a volumului *Cântarea României* din 1985 se specifică faptul că ediția este una „revăzută și adăugită” și că textele incluse în ea „sunt reproduse după ediția: Alecu Russo, *Scrieri alese*, E.S.P.L.A., 1959” (Russo 1985: 4). Doar că și volumul *Piatra-Teiului*, apărut la Editura pentru Literatură în 1967 și îngrijit de același Geo Șerban, în ciuda titlului diferit, are sumarul și conținutul absolut identice cu cele ale ediției amintite din 1985 (care reproduce ediția de *Scrieri alese* din 1959). Acest mic truc editorial n-ar fi neapărat condamnable dacă, în ciuda celor trei titluri diferite ce ascund ediții absolut identice ca structură și conținut, textele propriu-zise ar fi redată în integralitatea lor, așa cum au fost concepute de autorul lor. Numai că nu sunt.

Din fericire, aceeași onestitate filologică amintită mai sus (onestitate ce îi caracteriza pe majoritatea îngrijitorilor de ediții din epocă și care ușurează munca cercetătorului de azi) face ca în ediția românească luată ca text de referință pasajele eliminate de cenzură – fiindcă ele există – să fie marcate prin așa-numitele croșete: [...]. Trei dintre scrierile incluse în volum conțin astfel de croșete: *Cugetări*, *Amintiri* și faimosul eseu *Iașii și locuitorii lui în 1840 (fragmente)*, unde precizarea „fragmente”, ce aparține îngrijitorului de ediție, anunță deja existența unor decupaje în text. În niciuna din edițiile Alecu Russo apărute în România comunistă și care includ respectivul eseu nu lipsește precizarea de mai sus, ce-i denunță fragmentarismul.

Pentru a restabili textul original și a înțelege justificarea ce a stat la baza eliminării fragmentelor înlocuite de croșete, am apelat la o ediție interbelică, realizată de Lucian Predescu și intitulată *Opere complete*, ce a apărut în 1942 la Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, pentru a confrunta pasajele din ea cu cele afectate de croșete în *Cântarea României* din 1985.

I) În textul *Cugetărilor* (care nu trebuie confundat cu un altul, mai scurt, *Cugetări scrise în închisoarea de la Cluj*, un text cu – pare-se – probleme ideologice mai profunde, căci a fost eliminat din orice ediție Russo apărută în perioada comunistă) apar trei seturi de croșete, numite mai departe în studiul de față *Cugetări 1*, *Cugetări 2* și *Cugetări 3*.

a) *Cugetări 1*:

„...cum putea ei să înțeleagă româneasca, adică: o limbă plămădită două mii de ani în lacrimi, în sânge, în căutătura stelelor și a naturei? [...] Dumnezeu își va face milă cu noi...” etc. (Russo 1985: 38).

Textul original, așa cum apare el în ediția Predescu, sună astfel:

„...cum putea ei să înțeleagă româneasca, adică: o limbă plămădită două mii de ani în lacrimi, în sânge, în căutătura stelelor și a naturei?... *În loc de a zidi o literatură cu materialul nației, ne-au adus haosul păcătos a [sic!] poezilor, a învățătilor, a tehnologiștilor, a gramaticilor imperiei răsăritene, care alerga vieața lor întreagă după un cuvânt nou, o regulă ingenioasă, o logogriță; și ne-au prefăcut pe noi Românii ardeleni, moldoveni și bucureșteni în Trisotinii și Vadiusii veacului al XIX.* Dumnezeu își va face milă cu noi...” etc. (Russo 1942: 251, subl. n.)

Justificarea eliminării acestui pasaj este azi neclară, dar e de presupus că nu trimiterea la pedanții Trisotin și Vadius din *Femeile savante* a lui Molière îi va fi alertat pe cenzori. Reamintim că forma în care a circulat opera lui Russo în România comunistă e stabilită în anii 1950, cei ai „înfrățirii” cu Uniunea Sovietică și cu „poporul rus, frate și prieten”, astfel încât e foarte probabil ca referința la caracterul invaziv al imperiului răsăritean să fi declanșat un semnal de alarmă preventiv în mintea celui ce a decis eliminarea fragmentului, chiar dacă acolo era vorba de imperialismul țarist.

b) *Cugetări 2*:

„Într-o sută sau două de inteligenți ce se afla atunci la Blaj, numai pe doi bărbați i-am auzit grăind românește cu românii, și aceștii, când îi asculta vorbind, striga: «așa! așa e!» iar nu «o fi, dar... așa o fi!» [...] Frații ardeleni se fălesc că au fost deșteptătorii României și restauratorii limbei” etc. (Russo 1985: 46).

Textul original, în ediția Predescu, este următorul:

„Într-o sută sau două de inteligenți ce se afla atunci la Blaj, numai pe doi bărbați i-am auzit grăind românește cu românii, și aceștii, când îi asculta

vorbind, striga: «așa! așa e!» iar nu «o fi, dar... așa o fi!» — *Unul din acei doi zicea: «Ungurii vrea Unio!... Știți ce vra să zică Unio? Vra să zică că pân' acum ei ne-au încălecat pe păr și acum vreau să ne pue și șaoa în spinare!» Al doilea strigă: «Uitați-vă pe câmp, Românilor! Suntem mulți ca cucuruzul brazilor, suntem mulți și tari, că Dumnezeu e cu noi!» — Dintre acești doi Români care grăia românește Ungurii l-au spânzurat pe unul, iar pe celălalt Românii l-au numit cu fală: împăratul Munților! Frații ardeleni se fălesc că au fost deșteptătorii României și restauratorii limbei» etc. (Russo 1942: 258, subl. n.).*

Adevărul e că în textele ce ating chestiunea națională accentele antirussești ale lui Russo sunt dublate adesea de cele antimaghiare – fapt explicabil în context pașoptist –, care nu erau nici ele acceptate în faza timpurie a regimului comunist din România. Naționalismul ceaușist ulterior ar fi permis, poate, utilizarea acestui pasaj, însă, din câte am putut remarca, un fragment de text, odată cenzurat (în anii 1950), rămânea cenzurat.

c) *Cugetări 3*:

„Cine a dat nascare jargonului? Tu... eu?... Bucureștii sau Blajul, sau jargonul nu ar fi oare limba reacționarilor, aristocraților [...] care, după concluziile neconcluzând a d-lui B” etc. (Russo 1985: 82).

Reproducem și textul echivalent din ediția Predescu:

„Cine a dat nascare jargonului? Tu... eu?... Bucureștii sau Blajul, sau jargonul nu ar fi oare limba reacționarilor, aristocraților, *slavonilor și rusolatrilor Moldoveni* care, după concluziile neconcluzând a d-lui B” etc. (Russo 1942: 291, subl. n.).

Rațiunea eliminării celor patru cuvinte e limpede în contextul politic filo-sovietic al anilor 1950.

II) În al doilea text analizat, *Amintiri*, apar două seturi de croșete, numite în continuare *Amintiri 1* și *Amintiri 2*.

d) *Amintiri 1*:

„Lucisă dar pe lume 1830, an prevestit prin cutremurul popoarelor de la Pindul până la Apele italienești; lumea română încă [...] plângând cruntele zile a anului 1821” etc. (Russo 1985: 117).

În ediția Predescu fragmentul sună astfel:

„Lucisă dar pe lume 1830, an prevestit prin cutremurul popoarelor de la Pindul până la Apele italienești; lumea română încă *sfâșiată de pierderea Besarabiei*, plângând cruntele zile a anului 1821” etc. (Russo 1942: 78, subl. n.).

Nu e necesar niciun comentariu: trimiterea la Basarabia anexată de ruși în 1812 era tabu, căci trimitea direct la re-anexarea ei de către Uniunea Sovietică în 1941.

e) *Amintiri 2*: este eliminat un singur cuvânt (plus o prepoziție) din antetul unei „scrisori ce a trimis un boier din Moldova către d. Logofăt G.S. [...]” (Russo 1985: 123). În ediția Predescu, în locul croșetelor apare „la Cernăuți” (Russo 1942: 83), oraș bucovinean aflat pe atunci în componența Imperiului Habsburgic, care după Al Doilea Război Mondial a fost anexat, laolaltă cu întreg nordul Bucovinei, de Uniunea Sovietică.

III) În fine, ultimul text cu probleme ideologice – din perspectiva cenzurilor – reprodus în *Cântarea României* din 1985 este eseul de epocă și moravuri *Iașii și locuitorii lui în 1840*, cu patru intervenții/tăieturi în text, numite mai departe *Iașii 1*, *Iașii 2*, *Iașii 3* și *Iașii 4*. Merită menționat că toate cele patru pasaje cenzurate sunt eliminate din descrierea aspectului fizic, obiceiurilor și moravurilor evreilor din Iașii acelor ani.

f) *Iașii 1*:

„Pantaloni de nanchin cu niște şușăniți care atârnă; colțuni și papuci, care au fost odată albi, completează pe ovreiu [...]. Colo stă armeanul” etc. (Russo 1985: 290).

În ediția Predescu pasajul e mult mai lung:

„Pantaloni de nanchin cu niște şușăniți care atârnă; colțuni și papuci, care au fost odată albi, completează pe ovreiu, *afară de șărlătăniile, șiretlicurile și înșelăciunile lui, care par a-i alcătui caracterul național. Totuși ovreiu, această ființă degradată și rătăcitoare, alungată de pretutindeni, vârandu-se și plictisind, ființa aceasta pe care societatea a pus-o la index, și totuși nu se poate lipsi de ea (la noi, se n’telege), – îi insuflă milă: ovreiu e bătut și batjocorit de mulțime, josnicia lui târătoare stă în fața netoleranței și a prejudecăților sălbatice ale norodului, el n’are demnitatea amară a raselor decăzute; frica lui a ajuns proverbială. Ovreicele sunt cunoscute în toată creștinătatea pentru frumusețea lor, – numai trebuie să ai grijă să le speli, să le fereduești și să le parfumezi; altfel e zadarnică orice iluzie*. Colo stă armeanul” etc. (Russo 1942: 109, subl. n.).

g) la *Iașii 2* croșetele intervin într-un fragment ce descrie portul tradițional al evreicelor, împărțite de Alecu Russo în două categorii sociale, după venituri: clasa avută și cea mai săracă. Vorbind despre prima categorie, autorul oferă o descriere minuțioasă a împodobirii capului, cu un vâl

„care plutește capricios și fără griji, jucându-se cu vântul ori dezmiardând o ceafă minunat rotunjită, albă și cochetă, și le dă parcă un aer fantastic. [...] (Russo 1985: 315).

Textul integral sună astfel:

„...care plutește capricios și fără griji, jucându-se cu vântul ori dezmiardând o ceafă minunat rotunjită, albă și cochetă, și le dă parcă un aer fantastic... *Dacă e adevărat că rasele și mai ales rasele pribege degenerază mai mult ori mai puțin, trebuie să mărturisim, după ceea ce cunoaștem, că filistenii și confrății lor aveau mare dreptate să ție în robie rasa ovreiască; și oricât de căzute ar fi în opinia lumii fecioarele Sionului, de multe ori ești ispitit să alcătuești o parafrază modernizată după Cântarea Cântărilor*” (Russo 1942: 131, subl. n.).

E de remarcat că, dacă a văzut în fragmentul în cursive de mai sus un comentariu cu tentă antisemită despre inferioritatea evreilor, cu trimitere la epoca de sclavie a poporului israelit, cenzorul s-a înșelat vădit: în stilul său subtil-ironic, Russo aduce un elogiu frumuseții femeilor acestui neam. Din exces de zel, probabil, necunoscuta mână a cenzurii ciunțește textul inutil (chiar și după logica circumspectă a epocii).

h) în fragmentul ce include tăietura din *Iașii 3* sunt descrise „matroanele ovreimii așezate mai jos”, iar la finalul său Russo face un comentariu despre efectelor vârstei asupra acestora:

„Când femeia e tânără și frumoșică, îmbrăcămintea aceasta îi stă bine; dar sluțește bizar pe cele urâte și bătrâne. [...] (Russo 1985: 315).

În ediția Predescu textul e iarăși mai lung și sună astfel:

„Când femeia e tânără și frumoșică, îmbrăcămintea aceasta îi stă bine; dar sluțește bizar pe cele urâte și bătrâne; și eu cred că costumului acestuia, bizar în țara noastră, se datoresc superstițiile populare de vrăji; de copii creștini cărora babele ovreice le scot sângele picătură cu picătură, împungându-i cu acele la sărbătorile Paștelor. Clasa aceasta are ceva respingător, întărit încă cu necurățenia rău mirositoare de care e îmbăcsită. Ar trebui ovreilor moldovenești și leșești un om mare, destul de puternic, ca

să-i facă să-și schimbe costumele; aceasta ar face, fără îndoială, ca mulțimea să nu mai aibă pentru ei simțiminte așa de dușmănoase” (Russo 1942: 131-132, subl. n.).

i) *Iașii* 4: bucata de text ce se încheie cu croșete este o descriere a „harabalelor jidovești”, în care

„se grămădesc în fund, dinainte de capră, pe draghini, așezați în capul oaselor, culcați pe vine, în picioare, câte zece, douăzeci, treizeci și patruzeci de indivizi [...]” (Russo 1985: 316).

Această descriere plastică este, după cum o sugerează croșetele, și incompletă, iar forma sa integrală, așa cum apare în ediția Predescu, este următoarea:

„...se grămădesc în fund, dinainte de capră, pe draghini, așezați în capul oaselor, culcați pe vine, în picioare, câte zece, douăzeci, treizeci și patruzeci de indivizi, *puțin a usturoiu și-a ceapă, de toate vârstele, de toate sexele, scuipând, dând din mâini, vorbind toți odată, într'un jargon sălbatic, alcătuit din toate idiotismele, în care predomină însă nemțeasca; murdari, descheiați și rupți, rugându-se cu harhat răpezit și bătându-se cu pumnul în piept în semn de umilință ori de durere*” (Russo 1942: 132).

În cenzurarea textului lui Russo *Iașii și locuitorii lui în 1840* vedem de fapt o ilustrare a conceptului numit de Andrei Oișteanu „evreul tabu”, ce se manifestă prin eliminarea de către cenzura comunistă a pasajelor potențial jignitoare sau denigratoare la adresa evreilor din operele autorilor clasici. Absența lor nu face altceva decât să falsifice o percepție colectivă, să schilodească un text literar și să deformeze un cadru cultural istoric – de aceea Oișteanu vorbește cu deplină justificare de „rănilor de nevindecă pe care cenzura comunistă le-a provocat în corpusul literaturii științelor sociale” (Oișteanu 2012: 43).

Să mai precizăm două lucruri: mai întâi, că eliminarea heteroimaginilor negative, a reprezentărilor denigratoare colective, nu pare să se aplice tuturor grupurilor etnice, după cum o dovedește fragmentul următor din același eseu al lui Alecu Russo, păstrat în edițiile din anii comunismului:

„În sfârșit, vin copiii faraonilor, enigmaticii egipteni, ori *bohemieni*, cum le zic franțuzii, *gitanos, zingari* în spaniolește, *țigani* pe moldovenește [...], vorbind pe nas, cu pieptul descoperit, nepurtând alt veșmânt decât ceea ce trebuie pentru a nu călca cele dintâi principii ale bune-cuviinți, cu femeile lor nerușinate și înspăimântător de murdare” (Russo 1985: 291-292, subl. aut.).

În al doilea rând, merită amintit că falsificarea prin decupare și „croșetare” a textelor clasice din literatura română era (și este) cunoscută în cercurile specialiștilor. Oișteanu însuși, de exemplu, nu folosește în lucrarea sa, ca ediție de referință pentru acest eseu al lui Alecu Russo, niciuna din edițiile apărute în anii comunismului, ci exact ediția Predescu din 1942, conștient că ea conține textul integral, netrunchiat (v. Oișteanu 2012: 542, nota 366).

B) Alecu Russo, *Opere* (Editura Literatura artistică, Chișinău, 1989)

Conform informațiilor din caseta tehnică, ediția *Operele* lui Alecu Russo îngrijită de Efim Levit și apărută la Editura Literatura artistică a fost dată la cules în luna iunie și a primit bunul de tipar în 1 noiembrie 1989. A fost imprimată la Tipografia Centrală din Chișinău, sub egida Comitetului de Stat al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești pentru edituri, poligrafie și comerț cu cărți – așadar, a apărut oficial în superstatul comunist numit Uniunea Sovietică, cu doi ani înainte de destrămarea acestuia. Ca atare, am presupus că scrierile incluse în volum au fost supuse unei cenzuri ideologice similare cu cea din România comunistă – ba chiar unei epurări mai dure, cunoscute fiind sentimentele antirusești de care fusese animat Russo, precum și opiniile sale politice în privința Basarabiei. Numai că, în chip surprinzător, asta nu s-a întâmplat. Croșetele ce marchează golurile din textul edițiilor românești în intervalul 1949-1989 nu apar nicăieri în volumul de *Opere* apărut în republica sovietică de dincolo de Prut.

Firește, am bănuir imediat că responsabilii cu cenzura din spațiul sovietic nu vor fi avut nici atâtea scrupule, nici o aderență atât de strictă la etica academică încât să marcheze cu croșete decupajele din text. Am bănuir că vor fi cenzurat pur și simplu pasajele neconvenabile, fără să marcheze în niciun fel suprimarea lor. Prin urmare, am confruntat și conținutul acestui volum cu cel al ediției Predescu din 1942 și am descoperit că *Operele* publicate la Chișinău în 1989 reproduc textele originale cu fidelitate, *exact și integral*, fără niciun fel de tăieturi – fiind astfel prima și, poate, unica ediție Russo apărută în spațiul comunist care recuperează scrierile autorului pașoptist ghidându-se exclusiv după standardele filologice în vigoare și ignorând comandamentele ideologice.

Desigur însă că, date fiind biografia și personalitatea autorului, o coloratură ideologică este implicită: Alecu Russo s-a numărat printre revoluționarii pașoptiști, participând activ la modelarea unei conștiințe naționale românești, iar opera lui e îmbibată de acest spirit patriotic și identitar. În anii 1980, în contextul luptei cetățenilor din Moldova sovietică pentru recuperarea identității naționale, însăși publicarea acestui volum în forma

în care a apărut a constituit o declarație politică, căci în Republica Moldova Alecu Russo ocupă o poziție mai proeminentă în ierarhia literară decât în România; în plus, este și un puternic marker identitar⁴. Mihai Eminescu și Ștefan cel Mare rămân reperele identitare fundamentale ale moldovenilor, însă Alecu Russo își are și el locul de seamă în acest panteon, nu în ultimul rând și grație faptului că este perceput ca un autor local (născut la Chișinău în 1819) ce a ajuns să aibă o relevanță națională pe ambele maluri ale Prutului. O universitate (cea din Bălți) îi poartă numele⁵.

Așa stând lucrurile, ne-am putea întreba de ce organele de cenzură sovietice, altfel mereu sensibile la orice potențială tendință naționalistă și revizionistă, ce ar fi putut atenta la unitatea statului sovietic, cu centrul său de gravitație în Kremlin, a lăsat să apară o asemenea ediție, fără niciun fel de intervenții pe text, spre deosebire de edițiile românești (aproximativ) similare. Explicația e una simplă și ține de contextul istoric. Edițiile succesive ale scrierilor lui Russo apărute în România comunistă au reproduș – cu tot cu tăieturile și croșetele aferente – o versiune stabilită în anii 1950, ani ai filosovietismului oficial, ai exaltării prieteniei cu poporul rus, și, în același timp, ani de teroare culturală și socială. Scrierile lui Russo au fost citite cu suspiciune și epurate cu un zel excesiv, iar acea primă versiune a devenit una *ne varietur*. Cu totul altul era contextul politic în Moldova sovietică din anul 1989: la conducerea Uniunii Sovietice se afla prim-secretarul reformist al PCUS Mihail Gorbaciov, care acorda o libertate tot mai mare țărilor aflate în componența URSS – și acestea au profitat de ea. Ca o consecință a slăbirii șurubului, în statul moldovenesc (încă) sovietic s-a declanșat o mișcare masivă de derusificare culturală și de reafirmare identitară, iar unul dintre efectele ei a fost reintroducerea scrierii cu caractere latine în locul celor chirilice, ce fuseseră impuse de regimul sovietic încă din 1941. Legea privind reforma ortografică și revenirea la grafia latină a fost aprobată de Sovietul Suprem al R.S.S. Moldovenească în 31 august 1989, deși pentru limba propriu-zisă s-a păstrat denumirea de „limbă moldovenească”, care a devenit și limba oficială a acestei republici sovietice. *Operele* lui Russo, tipărite cu caractere latine la două luni după adoptarea legii, se numără printre primele cărți apărute astfel după o pauză de aproape o jumătate de secol; apariția lor reprezintă o jumătate de revoluție națională și, în orice caz, echivalează cu o declarație politică.

⁴ O comparație între structura canonului literar din România și cel din Republica Moldova ar oferi, cred, niște rezultate interesante într-o perspectivă imagologică.

⁵ De altfel, îngrijitorul ediției de *Opere* din 1989, Efim Levit (1921-2002), a fost șeful catedrei de Limbă și Literatură Moldovenească [*sic!*] la respectiva universitate.

Parcă din dorința de a conserva câștigul obținut prin publicarea integrală a scrierilor rusofobului Alecu Russo în Uniunea Sovietică – sau pentru a nu stârni reacții în zona politică (la nivel local sau chiar central, federativ) –, Efim Levit și Ion Vasilenko, cei doi autori ai studiului introductiv intitulat neutru *Eterna tinerețe a scriitorului*, au grijă să nu încalce anumite limite și își modelează discursul paratextual pe coordonatele ideologice acceptate. Evită cu tact orice potențială acuzație de naționalism sau secesionism. Folosesc – e drept, doar sporadic și convențional – fraze propagandistice stereotipe ca „adâncirea prăpastiei dintre păturile conducătoare și exploatatoare, pe de o parte, și masele celor ce muncesc, pe de altă parte” (Russo 1989: 28). Dar ceea ce se remarcă în primul rând pe aproape întreg parcursul prefeței este efortul sistematic de a evita să asocieze identitar opera lui Alecu Russo și personalitatea sa biografică cu România și literatura română. Pentru cei doi prefațatori Russo este un autor moldovean, ce aparține literaturii moldovenești, iar etnonimul „român” pare a fi ocolit sistematic până la finalul studiului ce prefațează cartea. Russo este „feciorul de boier moldovean” (Russo 1989: 7), Iașiul reprezintă „capitala moldovenească de atunci” (Russo 1989: 8) – cea de „acum” fiind Chișinăul –, autorul pașoptist este încântat de „bogata creație orală a poporului”, de „o mireasmă veche răspândită pe întregul pământ moldovenesc” (Russo 1989: 9). În alte locuri sunt preferate sintagme vagi, nedefinite și neangajante, ca „țara natală”, „daco-romanii” (termen folosit de Russo), „folclorul național” (generic), „exclusivismul național”, „o epocă de cotitură în viața poporului”, „forța de creație a poporului” (fără a se specifica vreo clipă care popor). Uneori se creează, intenționat sau involuntar, o confuzie, un amestec între încadrarea regională și cea națională, ca atunci când cei doi prefațatori vorbesc despre „alți scriitori moldoveni ai timpului” (Russo 1989: 13), menționându-i – și asimilându-i literaturii „moldovenești” – pe Kogălniceanu și C. Negruzzi. Un paragraf întreg vorbește despre „pierderea specificității naționale”, cu citate în care Russo vorbește despre „treptile poporului moldovan” și „societatea educată a Moldovei” (Russo 1989: 23).

Un exemplu relevant de subtilă manipulare prin omisiune îl oferă o bucată din comentariul dedicat poemului în proză *Cântarea României*, despre care autorii studiului de la începutul volumului afirmă: „Concluzia și sensul general al scrierii rezidă în apelul pătimaș din final adresat poporului: «Biruie-ți durerea... E vremea să ieși din amortire, seminție a domnitorilor lumii!»” (Russo 1989: 21).

În studiul lor prefațatorii nu numesc fățiș poporul invocat de Russo. În citatul oferit lipsește o propoziție esențială, deși ea apare ulterior în corpul textului citat: „*Deșteaptă-te, pământ român! Biruie-ți durerea...*” etc. (Russo 1989: 167, subl. n.). De altfel, dacă facem o comparație între acest studiu al lui Levit și Vasilenco și cel al lui Cornel Regman din deschiderea volumului *Cântarea României* apărut în 1985 în România și comentat anterior, vom vedea o discrepanță sensibilă în ceea ce privește spațiul alocat faimosului poem patriotic și identitar al lui Russo: în vreme ce Regman îi alocă aproximativ douăsprezece pagini de comentariu (din treizeci), Levit și Vasilenco îl discută în doar vreo două-trei (din treizeci). În acest context, e surprinzătoare modificarea de ton de la finalul acestui studiu, unde, chiar pe ultima pagină, vorbind de moartea lui Russo, autorii spun că „Soarta i-a rezervat o ultimă bucurie – aceea de a vedea unirea Moldovei și a Munteniei într-un singur stat național” (Russo 1989: 32). Însă în 1989 vremurile erau schimbătoare în Moldova sovietică, iar studiul introductiv comentat de noi, cu eschivele și omisiunile lui, ilustrează bine acele vremuri⁶.

Pe de altă parte, corpusul propriu-zis al textelor lui Russo este editat mai onest și mai profesionist decât în oricare dintre edițiile românești apărute între 1945 și 1989. Atât îngrijitorul ediției, cât și coautorul studiului introductiv erau filologi profesioniști, cu experiență în domeniu, și elaboraseră anterior, laolaltă sau separat, și alte ediții Russo. Efim Levit și Ion Vasilenco au realizat împreună prefața și comentariile la un volum de *Opere* al lui Alecu Russo apărut în 1967; Ion Vasilenco alcătuisese încă dinainte, în 1955, o ediție de *Opere alese* și în 1956 un volum selectiv intitulat *Cugetări și amintiri* (toate trei apărute la Editura Cartea Moldovenească), în vreme ce Efim Levit a prefațat în 1984 un volum de Alecu Russo intitulat *Piatra Teiului și alte scrieri. Legende, amintiri, studii critice*, apărut la Editura Literatura artistică – iar prefața volumului poartă același titlu, deja familiar: „Eterna tinerețe a scriitorului” (v. Scurtu 2004: *passim*). Din păcate, nu am putut analiza conținutului acestor ediții, tipărite în R.S.S. Moldovenească cu caractere chirilice, deoarece nu ne-au fost accesibile. Însă ediția comentată aici, apărută în 1989 cu caractere latine, este superioară celor din România socialistă din mai multe motive.

⁶ Trebuie să menționăm că în 4 februarie 1959, deci cu trei decenii mai înainte, Efim Levit a publicat în revista „Moldova socialistă” – doar sub semnătură proprie – un articol cu același titlu, *Eterna tinerețe a scriitorului: 100 de ani din ziua morții lui A. Russo*. Textul respectiv, apărut cu grafie chirilică, nu ne-a fost accesibil, dar e de presupus că varianta inclusă în ediția de *Opere* din 1989 include cel puțin mici revizui.

În primul rând, așa cum am spus, textele originale ale lui Alecu Russo sunt reproduse cu fidelitate și acribie filologică, fără niciun fel de tăieturi sau croșete. Mai mult, ediția de *Opere* de la Chișinău include câteva texte care, deși au apărut în ediția interbelică a lui Lucian Predescu, nu au fost incluse ulterior în niciunul din volumele lui Russo tipărite în România. E vorba de *Cugetări scrise în închisoarea de la Cluj*, [*Ofițeri francezi în Moldova*], *Alte cugetări*, plus un set de patru scrisori (către V. Alecsandri, N. Bălcescu și „prieteni de la Iași”) și două proteste din închisoarea de la Cluj, grupate sub titlul *Scrisori*. De fapt ultimele două grupaje, *Alte cugetări* și *Scrisori*, nu apar nici în ediția Predescu, în ciuda numelui de *Opere complete* pe care îl poartă aceasta. Singurele texte care *nu* apar în ediția de la Chișinău sunt *Palatul lui Duca-vodă* din 1842 (care are trei pagini) și *Groază – ultimul haiduc român*, a cărui paternitate este incertă.

Textele menționate mai sus (cugetările, scrisorile și celelalte) nu au apărut în nicio ediție din România socialistă. Ele au fost cenzurate integral, obliterate, eliminate din memoria culturală vreme de peste patru decenii, din considerente ideologice. În Moldova sovietică însă (e drept că în anii reformismului gorbaciovist) ele au putut să apară fără restricții și, după cum se poate verifica comparând ediția de *Opere* de la Chișinău din 1989 cu ediția Predescu din 1942, fără tăieturi sau modificări. La lectura lor, se poate deduce și ce i-ar fi putut deranja pe cenzorii români ai vremii. Multe dintre *Cugetările scrise în închisoarea de la Cluj* vorbesc despre despotism și tiranie, subiecte sensibile în anii totalitarismului. Într-una din scrisori, cea adresată lui Nicolae Bălcescu, Alecu Russo descrie „un mare popor cu o mare ca întăritură, două fluvii care se numesc Dunărea și Nistru drept centură, cu sânge roman în vine” (Russo 1989: 301), iar menționarea Nistrului ca graniță/centură a României va fi fost un argument suficient pentru eliminarea textului din edițiile apărute în comunism – deși, iată, el a putut apărea la Chișinău, în Uniunea Sovietică. În fine, o mulțime de pasaje emană un antimaghiarism acut și persistent, care – cel puțin în România – nu cadra cu politica oficială. Russo vorbește (în aceeași scrisoare către Bălcescu) despre maghiarizarea forțată, despre maghiarismul care „vrea să ajungă o forță, o putere” și „pentru aceasta trebuie ca celelalte popoare să-și uite origina, limba mamelor lor, să-și forțeze hotarele lor naturale și obiceiurile lor, ca să se *maghiarizeze*” (Russo 1989: 302, subl. aut.). Tot aici el anunță profetic că „Desfacerea Ungariei este inevitabilă” (Russo 1989: 302) sau, scriindu-i lui Alecsandri, îl informează încrâncenat că „În Ungaria liberă mi-am pierdut libertatea!” (Russo 1989: 303). Lectura

acestor fragmente personale rotunjește imaginea revoluționarului Russo și nuanțează un context istoric frământat, iar absența lor din edițiile românești postbelice e ilustrativă pentru excesele cenzurii autohtone.

În al doilea rând, ediția Levit este însoțită la final de un set generos de note și comentarii, acoperind aproape patruzeci de pagini (din cele 440 ale cărții). Comentariile includ informații bibliografice despre scrierea, publicarea și impactul în epocă ale fiecărui text, iar în cazul textelor scrise în franceză sunt menționați și traducătorii lor, odată cu anul și locul apariției traducerilor: C. Mărgăritescu și Mihail Sadoveanu (a cărui versiune este publicată în volum) pentru *La Pierre de Tilleul/Piatra Teiului*, Vasile Alecsandri pentru *Le Rocher du Corbeau/Stânca corbului*, C. Mărgăritescu și Mihail Sadoveanu (a cărui versiune este preferată din nou) pentru *Jassy et ses habitants en 1840/Iașii și locuitorii lui în 1840*, Alexandru Odobescu pentru *Sauvegea/Soveja*. Menționarea traducătorilor e o necesitate filologică de la sine înțeleasă; totuși numele lor nu apar nici în volumul *Cântarea României* din 1985, analizat anterior, nici în alte ediții Russo publicate în România. Impresia ce s-a creat astfel publicului cititor este că Alecu Russo și-a scris întreaga operă în limba română și că lectorul are contact imediat, nu intermediat, cu scrierile lui⁷.

Un ultim element care diferențiază vădit ediția de *Opere* apărută în 1989 la Chișinău de toate celelalte ediții ale scrierilor lui Alecu Russo studiate – dinainte și după acest moment – este includerea într-o anexă a versiunilor *originale, în limba franceză*, ale celor patru texte amintite mai sus, precum și a scrisorilor și unor cugetări scrise tot în franceză, printre care și semnificativa epistolă trimisă de autor lui Nicolae Bălcescu. Pentru istoricii literari și pentru cercetătorii din domeniu originalele textelor lui Russo (traduse ulterior în română) constituie o sursă utilă, chiar indispensabilă, căci oferă posibilitatea unor analize aprofundate asupra stilului autorului, a modului în care își elaborează textele în cele două limbi și inserează – de exemplu – în originalul francez la *Iașii și locuitorii lui în 1840* elemente lingvistice autohtone și descrieri ce țin de culoarea și specificul local.

Pe ansamblu, ediția Russo realizată de Levit e una profesionistă, destinată atât cititorilor, cât și specialiștilor, probabil cea mai bună din cele analizate

⁷ E drept că, în prefața la ediția din 1985 de la Editura Minerva, Cornel Regman inserează un comentariu lapidar despre *Iașii și locuitorii lui în 1840* – „cunoscut în talmăcirea de mai târziu a lui Mihail Sadoveanu” –, iar mai jos pomenește de „alte trei compuneri în limba franceză ale autorului” (Russo 1985: XVII), însă nici nu dezvoltă informația, nici nu explică în vreun fel contextul, iar calitatea de traducători a lui Alecsandri și Odobescu e ignorată cu totul.

aici. Publicarea ei în timpul regimului comunist, în Moldova sovietică, reprezintă un mic miracol.

Editarea lui Alecu Russo în perioada postcomunistă

Începând cu anul 1989, evenimentele politice încep să se precipite în această parte a Europei. În urma Revoluției din Decembrie, în România se produce prăbușirea regimului totalitar al lui Nicolae Ceaușescu, înlocuit cu un guvern de tranziție relativ democratic. Peste mai puțin de doi ani, în 27 august 1991, R.S.S. Moldovenească își declară independența, iar în luna decembrie a aceluiași an se produce destrămarea oficială a Uniunii Sovietice. Schimbările geopolitice majore petrecute în această perioadă au influențat inevitabil toate zonele societății, inclusiv spațiul cultural. Dispariția poliției politice, a presiunilor centraliste dinspre Uniunea Sovietică, precum și dispariția cenzurii, au permis reconstrucția unui sistem cultural nerestricționat și declanșarea unui proces accelerat de recuperare a valorilor culturale interzise sau cenzurate în perioada comunistă. Aceleași transformări au oferit șansa restabilirii treptate a unor legături culturale tot mai strânse între România și Republica Moldova, cele două „țări surori” legate printr-o limbă comună și, în bună măsură, o istorie culturală comună.

În acest punct revenim la întrebarea inițială, legată de (re)editarea operelor trunchiate ale unor autori cenzurați în comunism. În 1989 ediții ale acestor opere, apărute în tiraje de masă, se aflau în circulație pe întreg teritoriul României, ajungând ulterior și în Republica Moldova. Pe de altă parte, după căderea comunismului, pe lângă recuperarea unor autori interziși integral sau parțial, s-au realizat și ediții noi de opere ale unor autori publicați în perioada 1949-1989 cu intervenții mai mult sau mai puțin vizibile ale cenzurii în textele tipărite. Alecu Russo este doar unul dintre mulții autori supuși în perioada comunistă unui astfel de tratament, iar scrierile lui au fost cenzurate – am spune – moderat: câteva pasaje eliminate din textele ce au primit bunul de tipar din partea organelor de cenzură (pasaje care nu însumează mai mult de una-două pagini) și câteva texte eliminate complet de la publicare (nu și în R.S.S. Moldovenească, după cum s-a văzut). Neîndoielnic, și alți scriitori autohtoni, indiferent de epoca în care au scris, au fost supuși – într-o măsură mai mare sau mai mică – aceluiași tratament. Cazul lui Russo este doar unul ilustrativ; ar putea fi utilizat ca argument și model pentru situații similare. Așadar, merită să stabilim dacă și în ce măsură scrierile sale au fost supuse unei decenzurări necesare în edițiile apărute după 1989 – în primul rând în România, unde, cum s-a văzut,

intervențiile cenzorilor au fost mai consistente decât în republica sovietică vecină – și dacă în felul acesta cititorii au dobândit acces la textele integrale ale acestui autor clasic al literaturii române.

Alecu Russo nu a fost niciodată un autor de prima linie; chiar și pentru perioada pașoptistă, în care este încadrat în istoriile literare, el ocupă o poziție de plan secund, după scriitori precum Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu, Costache Negruzzi, Ion Heliade Rădulescu etc. (În Republica Moldova, unde atât istoria literară națională, cât și programele școlare diferă de cele din România, punând accent pe valorile locale, autorul pașoptist ocupă totuși o poziție mai proeminentă.) Prin urmare, opera lui nu a stârnit un interes deosebit pentru editorii de după 1989. Cu toate acestea, prezența lui Russo – e drept că tot mai redusă – în manualele școlare și valoarea literară incontestabilă a unora din textele sale au favorizat editarea sau reeditarea (cel mai des parțială) a scrierilor acestui autor. În cele ce urmează am ales să analizez câteva dintre edițiile lansate pe piață de diverse edituri, cel mai adesea în scopuri didactice – fără pretenția de a le epuiza⁸ –, pentru a descoperi în ce măsură realizatorii edițiilor respective au avut grijă să decenzureze textele lui Russo, adică dacă au întreprins demersurile necesare pentru a restabili variantele originale ale acestora și a le pune la dispoziția cititorilor în forma lor originală, netrunchiată.

1) În ordine cronologică, prima apariție postrevoluționară și postsovietică din opera lui Russo analizată aici este *Piatra-Teiului* [*sic!*], volum apărut în 1991 la Editura Hyperion din Chișinău. Volumul a fost îngrijit și prefațat de criticul și istoricul literar român Geo Șerban. Răsfoind această ediție, destinată uzului didactic – „pentru școala medie”, cum se specifică pe una din paginile de final –, am descoperit cu surprindere prezența croșetelor în absolut toate locurile în care ele apăreau și în edițiile publicate în România comunistă. Croșetele de la *Cugetări 1* apar la pagina 51, cele de la *Cugetări 2*, la pagina 58, cele de la *Cugetări 3* la pagina 90. Același lucru este valabil și pentru celelalte texte cenzurate în ediția apărută în 1985, *Amintiri și Iașii și locuitorii lui în 1840*. Și, desigur, pasajele eliminate în ediția de la Minerva lipsesc și aici. Lipsesc și textele eliminate integral de la publicare în România anilor 1949-1989, dar incluse de Efim Levit în ediția publicată de el la Chișinău în 1989.

⁸ De exemplu, din analiza de mai jos lipsește o ediție intitulată *Cântarea României și alte scrieri*, apărută în 2008 la Editura Regina, ediție la care nu am avut acces. Volumul are 178 de pagini, deci reprezintă (iarăși) o selecție din textele lui Russo.

E ușor de dedus sursa acestui volum, mai ales că titlul textului despre moravurile ieșene apare scris *Iașii și locuitorii lui în 1840 (fragmente)*: el reproduce fără nicio modificare conținutul celui apărut în Republica Socialistă România în 1985 la Editura Minerva, cu titlul *Cântarea României*, și al celui apărut în 1967 la Editura pentru Literatură, cu titlul *Piatra-Teiului*, ambele îngrijite de același Geo Șerban (care reproduc și ele o ediție mai veche, apărută în 1959 la E.S.P.L.A. și reeditată apoi în mai multe rânduri), fără a restabili nimic din textul cenzurat în epocă. E paradoxală apariția acestei ediții cenzurate într-o perioadă în care nu mai exista presiunea cenzurii și, mai mult, într-o țară unde chiar în anii comunismului sovietic apăruse deja o ediție integrală, *necenzurată*, a scrierilor lui Russo. Ea dovedește însă că suspiciunile noastre sunt întemeiate și că, fie din comoditatea editorilor, fie din alte motive pragmatice, după 1989 au putut să apară scrieri ale unor autori clasici care au păstrat urmele cenzurii comuniste, scrieri reeditate în forma trunchiată, incompletă, stabilită de cenzorii ideologici din epoca totalitară – și, mai mult, că aceste ediții au intrat inclusiv în circuitul școlar.

2) În 1994 Editura Porto-Franco din Galați a publicat un volum de mici dimensiuni – 154 de pagini – cu o selecție din opera literară a lui Russo. Intitulat *Cântarea României*, volumul era dedicat uzului didactic, astfel că includea doar scrierile mai cunoscute ale autorului pașoptist, iar dintre textele care ne interesează, cele cenzurate în anii comunismului, în el nu este inclus decât unul, cel care poartă titlul de *Cugetări*. La lectura lui, se observă imediat croșetele ce marchează fragmentele eliminate de cenzura comunistă: *Cugetări 1*, ce apare în ediția de la Minerva din 1985 la pagina 38, se găsește aici la pagina 12, *Cugetări 2* de la pagina 46 în ediția de la Minerva, unde croșetele înlocuiesc pasajul despre animozitățile dintre maghiari și români în Transilvania, apare la pagina 18, iar *Cugetări 3*, unde a fost eliminată referirea la „slavonii și rusolatrii Moldoveni” (la pagina 82 în ediția de la Minerva), poate fi reperat la pagina 46. Explicația acestei remanențe a cenzurii e simplă: alcătuitoarii volumului au preluat/copiat pur și simplu textele dintr-o ediție mai veche, apărută în anii comunismului, ignorând semnele evidente de mutilare a textului – căci semnificația științifică a croșetelor ([...]) și, pentru perioada comunistă, semnificația lor ideologică sunt sau le erau cunoscute oricărui filolog. Faptul că o asemenea ediție, de uz didactic evident, a intrat în circulație laolaltă cu numeroasele exemplare ale edițiilor cenzurate „legal” înainte de 1990 nu face decât să valideze suplimentar în ochii publicului versiunea trunchiată a scrierilor lui Russo – și, cum am mai spus, cazul lui e doar unul ilustrativ; se poate

presupune că mai există zeci, poate sute de autori și scrieri aparținând literaturii române ce au fost republicate după Revoluția din Decembrie în varianta lor cenzurată, aprobată odinioară de responsabilii ideologici ai Partidului Comunist.

3) Un alt volum ce strânge laolaltă câteva texte de Alecu Russo a apărut în 1996 la Editura Garamond din București. Volumul este intitulat *Cântarea României. Piatra Teiului. Poezia populară. Cugetări*, este destinat uzului didactic – apare într-o colecție numită chiar „Biblioteca școlarului” – și pare a fi fost o ediție destul de populară, fiindcă a fost reeditat de cel puțin două ori, în 1998 și 2002. În cele 136 de pagini ale sale sunt incluse textele pomenite în titlu – însă nu integral. Concentrându-ne asupra *Cugetărilor*, singurul text din volum despre care știm cu certitudine că a fost afectat de cenzură în anii comunismului, am descoperit că și în această ediție, la fel ca în cea apărută la Editura Porto-Franco, se păstrează croșetele, cel puțin în cazul pasajelor de la *Cugetări 1* și *Cugetări 2* (aici la paginile 93, respectiv 98), ceea ce dovedește că și de data aceasta s-a recurs la preluarea necritică a unei versiuni cenzurate în comunism.

Mai departe lucrurile devin și mai interesante. Realizatorii acestei ediții de uz didactic au decis, pare-se, să publice doar o selecție din textul *Cugetărilor*, eliminând prima secțiune (I) din partea a II-a a *Cugetărilor* (unde apărea al treilea pasaj cenzurat, *Cugetări 3*). Mai mult, ei au eliminat din proprie voință încă două pagini din secțiunea II și *au introdus un nou set de croșete* (la pagina 119), ce marchează *o nouă eliminare*, a unui fragment de o pagină și jumătate. Secțiunile IV, XIII, XIV și XV lipsesc cu totul, iar din secțiunea V este inclus iarăși doar un fragment. Practic, ediția atât de populară apărută la Garamond nu se limitează să perpetueze acțiunile cenzurii din epoca totalitară, ci le dublează prin noi decupaje în textul scriitorului. Și nici în acest caz realizatorii volumului nu conștientizează necesitatea de a recupera textul original și nu confruntă versiunea destinată elevilor și preluată din cine știe care ediție din anii comunismului cu una din edițiile necenzurate din perioada interbelică sau antebelică.

4) Tot în 1996, la Editura Grammar (pe pagina de titlu e menționat numele „Editura 100+1 Grammar”) apare o altă antologie de texte selectate din opera lui Alecu Russo, ce poartă titlul *Scrieri literare – pagini alese* și are 144 de pagini. După cum se poate citi pe pagina de titlu, avem de-a face cu o „ediție îngrijită, postfață, tabel cronologic și referințe critice de Teodor Vârgolici”, adică realizată de un specialist în epoca pașoptistă și în creația lui Russo: Vârgolici este autorul unui studiu introductiv și al

notelor de final la ediția de *Scrieri alese* ale lui Russo apărută la Editura Albatros în 1970 (al cărei îngrijitor a fost Geo Șerban), după ce cu șase ani în urmă, în 1964, publicase la Editura Tineretului o monografie *Alecu Russo* în colecția „Oameni de seamă”. Și, într-adevăr, volumul de la Grammar este unul realizat cu profesionalism. Fiind o ediție selectivă, de „pagini alese”, Vârgolici include doar o parte din textele lui Russo – probabil cele mai cunoscute și, probabil, cele mai reușite, precum *Cântarea României*, *Piatra Teiului*, *Stânca corbului*, *Iașii și locuitorii lui în 1840* – și plasează la final un studiu concis, concentrat, elaborat pentru un public larg, o biografie a pașoptistului și câteva citate critice relevante. Însă lucrul cel mai important este că realizatorul ediției restabilește textul original, reproducând integral textele și fragmentele⁹ alese. De altfel, la începutul cărții, într-o „Notă asupra ediției”, acesta specifică: „Textele sunt reproduse în integralitatea lor, introducând la locul cuvenit toate cuvintele, frazele și pasajele eliminate de cenzură din edițiile anterioare” (Russo 1996b: 5). În aceeași notă sunt menționați în premieră, pe lângă revistele și edițiile princeps în care au apărut textele din volum, și traducătorii textelor scrise de Russo în franceză: Al. Odobescu pentru *Soveja*, Vasile Alecsandri pentru *Stânca corbului* și Mihail Sadoveanu pentru *Piatra Teiului și Iașii și locuitorii lui în 1840*.

5) O altă ediție ce reproduce integral textele lui Alecu Russo, intitulată – iarăși – *Cântarea României*, a apărut în 1998 la Editura Litera Internațional din Chișinău. De data aceasta nu mai e vorba de un volum de texte alese, ci de o ediție integrală a scrierilor lui Russo. Într-o notă asupra ediției de la începutul cărții se specifică sursele ei:

„Textele au fost reproduse după: Alecu Russo, *Scrieri alese*, ediție îngrijită de Geo Șerban, București, Editura pentru literatură și artă, 1959; Alecu Russo, *Opere*, ediție îngrijită de Efim Levit, Chișinău, Ed. Literatura artistică, 1989” (Russo 1998: 2),

însă e foarte limpede, chiar și la o cercetare superficială, că sursa primară a volumului o constituie *Operele* editate de E. Levit. Cuprinsul volumului îl urmează aproape fidel pe cel al ediției apărute în 1989 la Literatura artistică, singura excepție constituind-o preluarea (probabilă) din ediția îngrijită de Geo Șerban a textului *Palatul lui Duca Vodă*, absent din ediția Levit. Prin urmare, nu există niciun fel de pasaje cu croșete, niciun fel de tăieturi în text, iar singurul text despre care s-ar putea spune că lipsește – și care apare în ediția Predescu din 1942 – este controversatul *Groază*, a cărui paternitate

⁹ Din *Amintirile* lui Russo, în acest volum sunt selectate doar primele trei părți.

este încă incertă. O lipsă a acestui volum ce merită menționată este absența numelor traducătorilor la textele scrise de Russo în limba franceză și comentate anterior.

6) O ediție similară cu cea anterioară și purtând același titlu, *Cântarea României*, a apărut în 2007 la Editura Dacia din Cluj-Napoca, în colecția „Didactica”. Despre ea nu avem prea multe de adăugat, căci seamănă foarte bine, până la identificare, cu cea publicată în 1998 de Litera Internațional la Chișinău. Pasajele cenzurate în perioada comunistă sunt reintroduse în corpusul volumului, sunt incluse și textele ce fuseseră eliminate în toate edițiile românești de dinainte de 1990 (*Cugetări scrise în închisoarea de la Cluj, Alte cugetări, [Ofițeri francezi în Moldova] și Scrisori*) și, la fel ca în volumul de la Litera Internațional, la textele ce apar în *Operele* îngrijite de Efim Levit în 1989 se adaugă *Palatul lui Duca Vodă*. Până și cuprinsul celor două (sau trei) ediții este aproape identic. O diferență o constituie absența notelor explicative de subsol (prezente în ediția de la Litera Internațional). Și, la fel ca în multe alte ediții, după cum s-a văzut, și aici sunt omise numele prestigioșilor traducători ai textelor lui Russo scrise în limba franceză și reproduse în versiunea românească.

7) În încercarea de a urmări remanențele cenzurii comuniste, persistența efectelor acestora asupra operei lui Alecu Russo, poate cea mai interesantă ediție apărută după 1990 este cea publicată în 2010 de Editura ErcPress din București în colecția „Cartea de acasă”, o ediție populară intitulată, previzibil, tot *Cântarea României*. Ceea ce surprinde este inconsecvența cu care s-a realizat aici reproducerea textelor lui Russo. Din cele trei texte cenzurate în anii comunismului și analizate mai sus, în volumul de la ErcPress niciunul nu apare într-o variantă restabilită, decenzurată – și, în același timp, în niciunul nu sunt păstrate *toate* decupajele făcute de cenzori înainte de 1990. Pentru a fi mai limpede, o să ilustrez ideea cu câteva exemple.

În textul intitulat *Cugetări*, din cele trei fragmente epurate (și înlocuite cu croșete) în edițiile din timpul comunismului sunt recuperate și introduse la locul potrivit *doar două*. Pasajul de la *Cugetări 1*, care vorbește despre „gramaticii imperiei răsăritene”, lipsește din volum, fiind înlocuit și aici cu croșete (v. ed. cit., p. 179). În schimb, celelalte două pasaje cenzurate, *Cugetări 2* și *Cugetări 3*, sunt reintroduse în textul de la ErcPress.

Aproximativ la fel stau lucrurile cu cele două tăieturi făcute de cenzură în textul *Amintirilor* – ba chiar mai rău. În edițiile comuniste fuseseră eliminate doar câteva cuvinte ce aminteau de teritoriile românești pierdute după 1941. În ediția de la ErcPress, la primul fragment cenzurat avem un

decupaj mai lung: lipsește întreg paragraful, cu tot cu cuvintele eliminate de cenzura comunistă, de la „Lucisă dar pe lume 1830, an prevestit prin cutremurul popoarelor de la Pindul până la Apele italienești; lumea română încă *sfâșiata de pierderea Besarabiei*” etc. până la sfârșitul părții a IV-a a *Amintirilor*. Decupajul este, desigur, marcat prin alte croșete (cf. Russo 1985: 117 și Russo 2010: 252).

În fine, în textul *Iașii și locuitorii lui în 1840* prima tăietură făcută de cenzorii comuniști (v. *Iașii 1*) este păstrată (la pagina 84). În schimb, la *Iașii 2* ediția de la ErcPress restabilește textul original al lui Russo. Un fapt ciudat se întâmplă la al treilea pasaj cu probleme, cenzurat în anii comunismului, numit de noi *Iașii 3*: fragmentul cenzurat este reintrodus, însă doar *parțial*. Textul original, reprodus după ediția Predescu din 1942, sună astfel:

„Când femeia e tânără și frumușică, îmbrăcămintea aceasta îi stă bine; dar slutește bizar pe cele urâte și bătrâne; și eu cred că costumului acestuia, bizar în țara noastră, se datoresc superstițiile populare de vrăji; de copii creștini cărora babele ovreice le scot sângele picătură cu picătură, împungându-i cu acele la sărbătorile Paștelor. Clasa aceasta are ceva respingător, întărit încă cu necurătenia rău mirositoare de care e îmbăcsită. Ar trebui ovreilor moldovenești și leșești un om mare, destul de puternic, ca să-i facă să-și schimbe costumul; aceasta ar face, fără îndoială, ca mulțimea să nu mai aibă pentru ei simțiminte așa de dușmănoase” (Russo 1942: 131-132),

cu pasajul cenzurat în perioada comunistă marcat cu caractere cursive. În ediția de la ErcPress el este recuperat doar până la „sărbătorile Paștelor”. Următoarele două fraze sunt în continuare lăsate pe dinafară, fără nici o justificare, în această reeditare postcomunistă. În fine, al patrulea fragment cenzurat în edițiile postbelice din România, *Iașii 4*, este și el recuperat integral. O ultimă curiozitate apare la un text ocazional al lui Russo, [*Poetul Dăscălescu*], la finalul căruia în ediția de la ErcPress apare un set de croșete absolut inutile (v. Russo 2010: 271). Din text nu lipsește nimic și, oricum, el n-a fost cenzurat în niciuna din edițiile consultate, indiferent de epoca în care a fost publicat.

După toate aparențele, volumul de la ErcPress din 2010 este o reeditare neglijentă a ediției (sau edițiilor) apărute în anii comunismului – reper esențial fiind ediția Geo Șerban –, cu unele dintre pasajele epurate reintroduse în text (integral sau parțial), în vreme ce altele lipsesc și sunt înlocuite în continuare cu croșete. Cuprinsul ediției este similar cu al celor din România comunistă, iar cele patru texte absente din cele din urmă (*Cugetări scrise*

în închisoarea de la Cluj, Alte cugetări, [Ofițeri francezi în Moldova] și *Scrisori*) lipsesc și aici – și, ca de obicei, lipsesc și numele traducătorilor textelor din limba franceză sau orice indicație că ele ar fi fost scrise în altă limbă decât româna.

8) Cea mai ambițioasă ediție a scrierilor lui Alecu Russo de după căderea comunismului este cea de *Opere* apărută în 2015 la Editura Știința din Chișinău. Îngrijitorul ediției este criticul și istoricul literar Teodor Vârgolici, a cărui experiență în domeniu nu poate fi pusă la îndoială, cum am arătat anterior. Acesta dotează volumul cu un studiu introductiv, un tabel cronologic și un set extins de note și comentarii, iar într-o *Notă asupra ediției* enumeră edițiile anterioare din opera lui Russo pe care le-a folosit ca sursă, de la cea a lui Petre V. Haneș din 1908 (apărută la Edițiunea Academiei Române din București) și cea a lui Lucian Predescu din 1942 până la edițiile îngrijite de Geo Șerban (Vârgolici citând-o aici pe cea apărută în 1970 la Editura Albatros) și ediția lui Efim Levit din 1989. Edițiile apărute după acest an nu sunt luate în considerare.

În ceea ce privește textele și conținutul lor, ediția lui Vârgolici este cea mai completă din cele apărute până în prezent. Ea propune o nouă împărțire a scrierilor lui Russo, nu în antume și postume, ca până acum, ci după gen: „Memorii și scrieri istorice”, „Scrieri de critică literară”, „Scrieri poetice” și „Scrieri politice”. Include toate textele apărute în edițiile românești, cele patru texte eliminate în România socialistă, dar publicate de Efim Levit în ediția din 1989 de la Chișinău, precum și, într-o addenda, *Groază. Ultimul haiduc român*, text atribuit lui Russo, scris în limba franceză și preluat în versiunea românească din ediția Haneș (fără însă ca traducătorul să fie menționat). Toate pasajele cenzurate sunt restabilite, iar în notele de la final sunt menționați la locul potrivit și traducătorii textelor scrise în franceză. Se remarcă absența transliterării pasajului cu caractere chirilice de la finalul textului *Soveja*, care apropie ediția Vârgolici de ediția Levit. Versiunea apărută în 1985 în volumul *Cântarea României* de la Editura Minerva (adică în România) include transliterarea într-o notă de subsol, dar absența ei în cele două ediții apărute la Chișinău se poate explica prin digrafia publicului potențial, cel din Republica Moldova. Un singur lucru afectează exhaustivitatea volumului îngrijit de T. Vârgolici: absența versiunilor originale ale textelor scrise de Russo în limba franceză, care sunt incluse într-o singură ediție din cele comentate aici, ediția Levit din 1989.

Există totuși un aspect care afectează destul de serios ediția Vârgolici din 2015 din perspectiva eticii academice, iar el poate fi dedus cu ușurință

atunci când comparăm notele și comentariile asumate de îngrijitorul ediției și incluse la finalul volumului cu notele și comentariile lui Efim Levit din 1989. Iată, de exemplu, un fragment din comentariul la *Stânca corbului*, așa cum apare el în cele două ediții:

„Publicarea *Stâncii corbului* în *Foaia societății pentru literatură și cultură*... a fost precedată de o scrisoare a lui V. Alecsandri adresată unuia din redactorii foaiei, în care poetul comunică câteva date asupra legendei și asupra activității lui A. Russo în genere” (Russo 1989: 428, ediția Levit).

„Publicarea *Stâncii corbului* în *Foaia Societății*... a fost precedată de o scrisoare a lui V. Alecsandri adresată unuia din redactorii publicației, în care poetul pune în circulație câteva date asupra legendei și asupra activității lui A. Russo în genere” (Russo 2015: 268, ediția Vârgolici).

În altă parte, la notele de final alocate textului [*Dezrobirea țiganilor*], se remarcă imediat aceeași similitudine:

„1. 1749 – anul eliberării țiganilor șerbi; 1844 – anul eliberării țiganilor statului și ai mănăstirilor.

2. *Tura* – fața monedei pe care se află emblema.

3. Let 7257 (după vechiul calendar bisericesc) – anul 1749.

4. De fapt autorul legii n-a fost N(icolae) Mavrocordat, domniile succesive ale căruia în ambele principate se sfârșesc la 1730, ci Constantin Mavrocordat, care a domnit pe rând în Moldova și Muntenia între 1730-1769.

5. *Vecinătate* – (în orânduirea feudală) șerbie, iobăgie” etc. (Russo 1989: 420, ediția Levit)

„1. 1749 – anul eliberării țăranilor șerbi¹⁰; 1844 – anul eliberării țiganilor statului și ai mănăstirilor.

2. *Tura* – fața monedei pe care se află emblema.

3. Let 7257 (după vechiul calendar bisericesc) – anul 1749.

4. De fapt autorul legii n-a fost N(icolae) Mavrocordat, domniile succesive ale căruia în ambele Principate se sfârșesc la 1730, ci Constantin Mavrocordat, care a domnit pe rând în Moldova și Muntenia între 1730-1769.

5. *Vecinătate* – (în orânduirea feudală) șerbie, iobăgie” etc. (Russo 2015: 271, ediția Vârgolici)

Este adevărat că Teodor Vârgolici corectează, cum s-a văzut, greșelile din notele lui Efim Levit atunci când ele apar și uneori le suplimentează,

¹⁰ Teodor Vârgolici face o corectură necesară: Constantin Mavrocordat desființează șerbia țăranilor în 1746 în Muntenia și în 1749 în Moldova.

aducând informații noi. Însă, pe de altă parte, el preia aproape cuvânt cu cuvânt (sau cu mici modificări) notele și comentariile realizate de istoricul literar din Bălți cu douăzeci și șase de ani în urmă. Putem să luăm acest gest, deși controversabil, și ca pe un omagiu subtil adus de istoricul literar român colegului său din Republica Moldova, cel care, în opinia noastră, a realizat cea mai bună ediție de opere a lui Alecu Russo de până în prezent.

Câteva concluzii

Alecu Russo este un autor emblematic pentru perioada pașoptistă și pentru începuturile literaturii române moderne, însă nu a fost plasat niciodată printre scriitorii de prima linie ai vremii, ci s-a menținut undeva în planul al doilea. Nicolae Manolescu, de exemplu, îl numește „autorul cel mai secret al pașoptismului românesc” (Manolescu 2008: 268). Tocmai această poziție îl face ideal pentru o analiză precum cea încercată aici. Educat în spiritul ideilor iluministe, spirit romantic și revoluționar, persecutat pentru ideile sale, Russo este unul dintre scriitorii care, odată cu instaurarea regimului comunist și instituționalizarea cenzurii, avea toate șansele să fie ferit de mutilarea textelor scrise și publicate cu un secol în urmă. Nu s-a întâmplat însă așa, ceea ce sugerează că în cazul altor congeneri sau al scriitorilor din epoci mai recente intervențiile cenzurii au fost și mai drastice.

În urma celor scrise mai sus, se impun câteva concluzii. În primul rând, chiar și din puținele decupaje făcute în textele lui Russo, dar și din scrierile sale eliminate complet de la publicare în România anilor 1949-1989, se pot distinge câteva seturi tematice care declanșau intervenția cenzorilor. Preluând o sistematizare făcută de Nicholas J. Karolides, Margaret Bald și Down B. Sova în volumul *100 de cărți interzise. Istoria cenzurii în literatura mondială*, Liliana Corobca menționează că „motivele de interdicție ale cărților se împart în patru categorii: politice, religioase, sexuale și sociale” (Corobca 2014: 5). În cazul scrierilor lui Russo predomină motivele politice (ideologice) și cele de ordin social. Se remarcă eliminarea afirmațiilor cu caracter denigrator la adresa Rusiei și a rușilor (în ciuda faptului că ele se referă în general la Imperiul Țarist, statul opresiv distrus de revoluționarii bolșevici), precum și la adresa maghiarilor, și, pe de altă parte, eliminarea unor heteroimagini excesiv de negative și atenuarea comentariilor ofensatoare la adresa etnicilor evrei împământeniți în România (în Moldova) – dar nu și la adresa altor grupuri etnice, care, ce-i drept, sunt creionate de autor doar fugitiv, pentru a rotunji imaginea exotică a Iașiului de secol XIX. Cu siguranță că analiza edițiilor publicate în anii comunismului din

opera altor autori clasici, fie ei congeneri ai lui Russo, fie dintr-o epocă mai recentă, ar ajuta la stabilirea mai clară a unor seturi tematice specifice care atrăgeau sistematic intervențiile cenzorilor pe text, precum și la o mai bună înțelegere a mecanismelor de funcționare a cenzurii în comunism. Mai ales că liniile directe au fost deja bine trasate în lucrări precum cea a Liliane Corobca și a lui Liviu Malița.

La fel de importantă este confirmarea ipotezei de lucru ce a declanșat analiza edițiilor succesive din scrierile lui Russo apărute după 1989; mai exact, suspiciunea că reeditările de după 1989 – fie din comoditate, fie dintr-o încredere necritică în calitatea edițiilor apărute înainte de decembrie 1989 (adică ignorând ori uitând de existența cenzurii) – au preluat pur și simplu, *tale quale*, versiunile publicate în anii comunismului. După cum s-a văzut, din cele opt ediții postdecembriste din opera lui Alecu Russo analizate aici, *patru* reproduceau fidel sau aproape fidel tăieturile operate de cenzura comunistă. Trebuie subliniat și faptul că, din cele patru ediții care restabilesc textul original, două au apărut în Republica Moldova și ambele includ scrierile lui Russo în cvasi-integralitatea lor. Așadar, ipoteza remanențelor cenzurii comuniste în edițiile autorilor clasici publicate în România după 1989 se dovedește mai degrabă o realitate, care bănuim că se va confirma și în cazul reeditărilor postdecembriste din opera altor autori clasici ai literaturii române – și, în egală măsură, a traducerilor din autori aparținând literaturii universale. Explicația acestor remanențe ale cenzurii e simplă: restabilirea textelor originale presupune un volum de muncă suplimentar, colaborarea unor filologi profesioniști și mai ales conștiința acută și permanentă a faptului că *orice* ediție, *orice* volum (de ficțiune, eseistică, critică literară, teatru, publicistică etc.) apărut, reeditat sau tradus în anii comunismului a trecut prin furcile caudine ale cenzurii¹¹.

¹¹ Introduc aici o notă personală: în anii în care am lucrat ca redactor de carte pe volume de literatură universală, am redactat câteva reeditări ale scrierilor unor autori englezi și americani apărute în perioada comunistă. Traducerile în sine erau remarcabile, însă adesea integritatea textelor originale era afectată de tăieturi și ajustări mai mici sau mai mari ale textului original. Este foarte improbabil ca aceste tăieturi/alterări să se fi datorat unor scăpări ale traducătorilor, fiindcă se încadrau de fiecare dată în cele patru categorii de interdicții citate mai sus de Liliana Corobca în legătură cu cenzura: politice, religioase, sexuale și sociale.

Cei interesați pot confrunța, de exemplu, edițiile succesive ale romanului scriitorului american Walker Percy *The Moviegoer* din 1961 (premiat cu U.S. National Award în 1962), apărute la noi cu titlul *Mirajul fericirii*, mai întâi în 1982 la Editura Univers și apoi, în aceeași traducere a Cătălinei-Antonia Stoenescu, dar cu textul original restabilit, în 2013 la Editura Polirom.

Mai facem aici o ultimă observație, relevantă exclusiv pentru receptarea lui Alecu Russo și relevanța lui în cadrele literaturii naționale: după Al Doilea Război Mondial au apărut doar două ediții critice de opere complete din opera acestui autor pașoptist major, iar ambele au fost publicate la Chișinău, în Republica Moldova. O explicație simplă (deși, poate, reduționistă) ar fi aceea că în Republica Moldova Russo a avut un rol mult mai important în procesul de delimitare a unui spațiu cultural propriu, nu neapărat diferit de cel românesc sau opus acestuia, ci definitoriu pentru construcția unei identități naționale recunoscute politic. El este unul dintre acei scriitori de superpoziție pe care moldovenii și-l pot asuma istoric atât grație biografiei, cât și conținutului operei sale.

În fine, nu putem trece cu vederea un aparent paradox: cea mai reușită ediție de opere Alecu Russo (în opinia noastră) este una apărută nu după căderea comunismului, ci în timpul acestui regim, și nu a fost publicată în România, ci în Republica Socialistă *Sovietică* Moldovenească. E vorba, desigur, de volumul de *Opere* îngrijit de Efim Levit și apărut în 1989 la Editura Literatura artistică din Chișinău, pe care, din motivele înșirate în analiza de mai sus, l-aș recomanda fără rețineri – mai mult decât pe oricare altul – ca prim instrument de lucru și sursă bibliografică esențială pentru cercetarea creației acestui scriitor.

Referințe bibliografice:

- COROBICA, Liliana 2014: *Controlul cărții. Cenzura literaturii în regimul comunist din România*, Iași, Editura Polirom.
- MALIȚA, Liviu 2016: *Literatura eretică. Texte cenzurate politic între 1949 și 1977*, București, Editura Cartea Românească.
- MANOLESCU, Nicolae 2008: *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45.
- NEGRICI, Eugen 2019: *Literatura română sub comunism*, Iași, Editura Polirom.
- OIȘTEANU, Andrei 2012: *Imaginea evreului în cultura română*, Iași, Editura Polirom.
- RUSSO, Alecu 1942: *Opere complete*, București, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras.
- RUSSO, Alecu 1967: *Piatra-Teiului*, București, Editura pentru Literatură.
- RUSSO, Alecu 1985: *Cântarea României*, București, Editura Minerva („Biblioteca pentru toți”).
- RUSSO, Alecu 1989: *Opere*, Chișinău, Editura Literatura artistică.
- RUSSO, Alecu 1991: *Piatra-Teiului*, Chișinău, Editura Hyperion.
- RUSSO, Alecu 1994: *Cântarea României*, Galați, Editura Porto-Franco.
- RUSSO, Alecu 1996a; 1998; 2002: *Cântarea României. Piatra Teiului. Poezia poporală. Cugetări*, București, Editura Garamond.
- RUSSO, Alecu 1996b: *Scrieri literare – pagini alese*, București, Editura 100+1 Grammar.
- RUSSO, Alecu 1998: *Cântarea României*, Chișinău-București, Editura Litera Internațional.

RUSSO, Alecu 2007: *Cântarea României*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

RUSSO, Alecu 2010: *Cântarea României*, București, Editura ErcPress.

RUSSO, Alecu 2015: *Opere*, Chișinău, Editura Știința.

SCURTU, Elena (alcătuitor [*sic!*]) 2004: *Alecu Russo. Biobibliografie*, Bălți, Universitatea de Stat „Alecu Russo” – Biblioteca Științifică,

<http://dspace.usarb.md:8080/jspui/bitstream/123456789/349/1/russo.pdf>